

PRACOVNÍ LIST Č. 5

Ekumenické komise pro české církevní dějiny 17. století

Vydává Ekumenická rada církví a Česká biskupská konference

říjen 2021

Společný pohled na rekatolizaci a výklad dějin

Držíte v rukou už páté vydání Pracovního listu ekumenické komise pro české církevní dějiny 17. století. Tentokrát je věnován rekatolizaci.

Pouhé vyslovení toho slova v nás vyvolává nepříjemné pocity, vidíte. Domníváme se, že u všech, bez ohledu na církevní příslušnost. Rekatolizovat totiž znamená někoho násilně přeformátovat ke svému obrazu. A to je děsná představa.

Naše historie bez ohledu na vyznání

Jsem velmi vděčný za to, že jsme v posledních letech i v současnosti schopni o těchto bolavých událostech naší historie přemýšlet, mluvit a naší společné historii se dotýkat. Že jsme schopni spolu mluvit jako sestry a bratři v Kris-



tu, bez svrchovaného přehlížení, i bez neustále se opakujících výčitek.

Toto číslo Pracovních listů je poslední, které vám naše ekumenická komise pro církevní dějiny 17. století nabízí. Chtěli jsme s podporou České biskupské konference a Ekumenické rady církví, bez vzájemného osočování, a ovšem i bez zjednodušujícího zlehčování událostí, poskytnout církvím i společnosti něco, co zůstane. Něco, co nám může sloužit v našich církvích i ve společnosti jednak jako pomůcka pro každého, koho dějiny zajímají, a pak také jako svědectví o společné práci na výkladu dějin, které jsou naše, bez ohledu na to, ke které církvi se hlásíme, bez ohledu na to, zda se vůbec k nějaké církvi hlásíme. Tak ať všech pět listů dobře slouží!

Všechny pracovní listy naleznete na www.ekumenickarada.cz/17stoleti. Díky komisi za její práci.

DANIEL ŽENATÝ,
předseda Ekumenické
rady církví
a synodní senior
Českobratrské
církve evangelické



Protireformace a katolická reforma ve třech fázích

1. Rekatolizace do roku 1650 – po porážce stavovského povstání a vydání Obnoveného zřízení zemského se české země nacházejí v období třicetileté války. Mnohdy je těžké rozlišit, co je důsledkem často násilně vedené rekatolizace a co následkem válečných událostí. V průběhu války dochází ke kolapsu farní správy na většině území, po vyhnání nekatolických duchovních je nemůže nahradit dostatek katolických kněží.

2. Druhá polovina 17. století. Po skončení třicetileté války se poměry v českých zemích konsolidují. Trvá několik desetiletí, než se doplní počet obyvatel na předválečnou úroveň, také počet duchovních roste pomalu. Obnova farností je umožněna i financováním tzv. solné pokladny, na níž má vliv i vatikánská Kongregace pro šíření víry. V Čechách vznikají dvě nové diecéze: litoměřická (1655) a královéhradecká (1664). Až v posledních

Odborné historické termíny

Pro popsání vývoje střetů různých křesťanských vyznání (konfesi) používá současná věda několik termínů, které se snaží vystihnout podstatu celého vývoje nebo jeho podstatných aspektů. Termíny **protireformace** a **rekatolizace**, které poukazují na boj katolické církve proti nekatolíkům, jsou obvykle doplňovány i termínem **katolická reforma**, který se snaží vystihnout i reformní snahy uvnitř katolické církve. V 60. letech 20. století se v německé historické vědě začíná používat výraz **utváření konfesi**, zdůrazňující proces vzájemného vymezování hlavních konfesi mezi sebou. Z něj pak vychází dnes často používaný výraz **konfesionalizace**, který chápe ná-

boženský vývoj v celku vývoje společnosti. Někteří historikové však dobu konfesních střetů označují jako **christianizaci**, protože toto období je charakterizováno jako snaha o niterné pokřesťanstění zejména venkovských oblastí. Další mluví o **odkouzlení (demagizaci)** světa, který ztrácí charakter magicky posvátného prostoru a je vnímán a ovládán především lidským rozumem. Proměna náboženského vnímání světa i morálního citění se ovšem často označuje také jako **sekularizace**: slovo má několik významů (majetková, politická či náboženská sekularizace) a ve vztahu k náboženskému citění neznamená jeho ztrátu, ale proměnu.

desetiletích 17. století je znovu obsazena síť farností v českých zemích a je možné účinně kontrolovat náboženské vyznání většiny obyvatelstva.

3. Rekatolizace v 18. století se dostává v duchu snahy státu o ovládnutí veřejného prostoru do oblastí, které byly dříve doménou církve. Stát omezuje církevní instituce ve všech oblastech. Rekatolizace je v tomto období vedena takřka výlučně státními úředníky. Císařský reskript z roku 1729 svěřoval procesy proti heretikům výlučně do rukou státní správy. Vrcholí misionářská činnost zejména jezuitských kněží, spojená i s výměnou knih a jejich pálením, jímž se „proslavil“ mj. i jezuita Antonín Koniáš. Symbolem rekatolizace se stává úspěšně završený kanonizační proces Jana Nepomuckého. Státem razantně vedená rekatolizace postupně slábla, ukončena byla až vydáním tolerančního patentu Josefa II. v roce 1781. TOMÁŠ PARMA, historik

Zabavení majetku jako trest a ponížení



Jednou z represí, které následovaly v období

po bitvě na Bílé hoře, byly konfiskace majetku představitelů a příznivců stavovského povstání. O zabavování majetku v této době jsme hovořili s TOMÁŠEM KNOZEM, historikem, který přednáší na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně.



Symbolické vyobrazení vítězství císaře Ferdinanda I. a jeho spojenců.

Repro Knihovna Národního muzea

Co to vlastně pobělohorské konfiskace byly?

Konfiskace byla součástí sankce, která následovala za zločin proti hlavě státu. Přišel trest, jehož součástí bylo právě odebrání majetku. V případech pobělohorských konfiskací se jednalo o trest, který zahrnoval celý soubor politických, právních a sociálních dopadů. Ty předznamenaly a provázely proměnu české společnosti mezi reformací a protireformací, mezi stavovstvím a absolutismem, mezi renesancí a barokem. Doprovázely změnu od konfesní plurality k jednomu vyznání. Byla to v dané době celkem běžná sankce a například stavovské direktorium tak v době povstání trestalo přívržence císaře. A po bitvě na Bílé hoře to bylo přesně naopak: císař zbavil majetku stavovské povstalce.

Čeho se konfiskace týkala? Znamenalo to propadnutí celého majetku?

Ten, kdo byl postižen konfiskací, byl zpravidla potrestán i jinak. Odebrání majetku mělo svůj ekonomický význam, čili konkrétní osoba byla zbavena svého ekonomického zázemí, ale zároveň to mělo i symbolickou rovinu. Držet pozemkový majetek totiž v té době znamenalo přináležet k určitému právnímu a společenskému stavu. Takže to bylo vlastně ponížení trestaného člověka. Podle míry provinění byla konfiskace buď úplná, anebo jen částečná. Ten, kdo byl potrestán jenom částečnou ztrátou majetku, se teoreticky mohl vykoupit. Vlastně zaplatit pokutu a zbylý majetek si ponechat. V Čechách postihly konfiskace asi 680 příslušníků šlechty. Ale asi jen

u 160 to byla úplná ztráta majetku. Císař Ferdinand II. se dlouho snažil, aby ten proces vyhlížel jako ryze trestně-právní záležitost. V Čechách, kde platil Rudolfův majestát, bylo dokonce vyhlášení pobělohorských konfiskací zdůvodněno tím, že tento zákon stavové v době povstání porušili. Jeho součástí totiž bylo, že nebude nikdo nikomu konfiskovat majetek. Což stavové udělali. Na Moravě majestát neplatil, a tak se musela hledat jiná zdůvodnění.

Kdo vlastně konfiskace řídil a vykonával?

Je to kuriózní, ale my vlastně dodnes nevíme, kdo tento celý proces vymyslel a odstartoval. Kdo byl ten hlavní mozek. Konfiskace se používaly běžně proti konkrétním lidem i celým skupinám osob už v předbělohorské době, ale nikdy v takové míře a za tak zřejmým účelem – totiž změnit společenskou situaci v zemi. V zásadě však lze říci, že konfiskace řídil císař. Výkonnou moc měla císařská dvorská komora, což bylo dobové ministerstvo financí, a ve své linii i místodržitelé v jednotlivých zemích – v Čechách Karel z Lichtenštejna a na Moravě kardinál František z Ditrichštejna. Zatímco císařští právníci se snažili vzbudit dojem, že jde o ryze kriminálně-právní proces, kardinál Ditrichštejn už do textů jednotlivých dekretů vkládal náboženská hlediska a snažil se tento proces spojit s rekatolizací.

Kdo dostal příležitost se na konfiskacích obohatit? Zůstalo přitom někomu něco „za nehty“?

Aktem konfiskace se ze šlechtické držby stala držba státní. A ten se chtěl těchto majetků co nejrychleji zbavit, aby se o ně nemusel starat. Není divu. Představme si, že zuřila třicetiletá válka a většina majetků byla zadlužená. A s každou vojenskou kampaní tyto majetky ztracely na ceně.

Celé pobělohorské konfiskace mi proto připomínají naše devadesátá léta. Obrovské změny majetku umožnily velkým hráčům i celé řadě malých úředníků, kteří měli přístup k informacím, se na těch majetcích obohatit.

Část velkých majetků byla předána šlechticům, jimž císař dlužil peníze za různé služby. Jenže ještě předtím vznikl nemalý problém pro státní pokladnu, která ty majetky před předáním obvykle musela oddužit. Císař tedy konfiskacemi získával politický profit, ale často nikoliv ekonomický. Zato lidé typu Karla z Lichtenštejna nebo Albrechta z Valdštejna procesu konfiskací využili k finančním machinacím. Navíc zřizovali jakási rodinná družstva, kde si majetky vzájemně přeprodávali a vytvářeli tak velké knížecí domény, v podstatě státy ve státě.

Měl někdo z protestantských šlechticů z těchto trestů výjimku?

Bezprostřední pobělohorské tresty neměly konfesní ráz. Dokonce mezi nabyvateli konfiskátů byli i někteří luteráni, kteří ale byli v císařských službách. A mezi potrestanými (spíše výjimečně) byli i někteří katolíci.

Zatímco po Bílé hoře byla jako provinění vnímána účast na povstání, te-

dy rebelie proti císaři, později začalo být jako provinění označeno i „neztožnění se s císařem ve víře“. Osoby, které nechťely přestoupit ke katolictví, musely odejít za hranice. Statky jim nicméně nebyly konfiskovány, ale směly je prodat. Ovšem obvykle pod cenou, protože byl přetlak na trhu.

Císař vytvořil dva modely. „Arcirebelové“ se nemohli dočkat omilostnění, ačkoliv někteří z nich chtěli přestoupit na císařovu stranu. A naopak mezi méně proviněnými hledal osoby, které by ukázal jako příklad „návratu ztraceného syna“. V pobělohorské společnosti se totiž vyskytovala řada pozoruhodných individualit, které nepodléhaly černobílému vnímání světa. Za takového bývá považován například Karel starší ze Žerotína. Některými svými protestantskými souvěrci býval vnímán jako zrádce, zatímco katolický tábor se na něj naopak díval s podezřením jako na kacíře.

Jak se v průběhu 17. století vlivem konfiskací změnila tehdejší společnost?

Pobělohorské konfiskace v důsledku znamenaly proměnu společenských elit. Mezi nabyvateli konfiskátů byla celá řada příslušníků původní šlechty, kteří se nyní stali ještě bohatšími. Typickými příklady jsou zmínění Valdštejn a Lichtenštejn. Centralizace habsburské monarchie a třicetiletá válka zároveň do našich zemí přivedly vojáky a úředníky prakticky z celé Evropy, kteří s novými úřady a funkcemi získávali i nové majetky.

Dokončení na str. III

Metody a postup rekatolizace

Kongregace pro šíření víry (de fide propaganda) byla založena papežem Řehořem XV. v roce 1622 a pod její pravomoc spadaly jak misie v nově objevených oblastech světa, tak správa oblastí v Evropě, kde katolická víra byla slabá, protože zde katolíci žili po boku nekatolíků.

Pod její vliv se tak dostaly i české země, kde bezprostředně po porážce stavovského povstání probíhaly diskuse o tom, jakým způsobem postupovat v náboženských otázkách. Katolický tábor v této době nebyl jednotný: političtí představitelé zdůrazňovali především roli náboženství jako ideologie vytvářející jednotu státu a zajišťující disciplínu uvnitř společnosti. Zdůrazňovali proto tvrdý postup vůči nekatolíkům, doprovázený násilnými jevy: nucené nasazování vojska do domů nekatolíků, jejich trestní postihy, až po vězení či exil. Kromě „politiků“, jak dvorskou aristokracii označoval nuncius Carlo Caraffa, působících v letech 1621–1628 na císařském dvoře, zastávali tuto politiku také vlivní jezuitští zpovědníci císaře Ferdinanda II., zejména Vilém Lamormain.

Řím: mírný postup proti nekatolíkům

Papežský Řím, představovaný především Kongregací propagandy, zdůrazňoval nutnost mírného postupu proti těm, kdo nebyli katolického vyznání: již při svém založení deklarovala, že „bude vhodné jasně prohlásit tento



Kardinál Karel Dietrichštejn (vlevo) a arcibiskup Arnošt V. Harrach. Repro KT

svatý úmysl, jímž není založit soudy nebo vykonávat časnou jurisdikci nad nějakými místy nebo mít hrubé, násilné či nezvyklé způsoby, ale sladkými cestami plnými křesťanské lásky, jež jsou vlastní Duchu Svatému, se snažit o obrácení nevěřících ... protože jemné pomazání božského milosrdenství přináší větší účinky než lidské snažení“. Papežství vstupovalo do této diskuse s představou, že v českých zemích budou žít nadále vedle sebe katolíci i nekatolíci a že na nekatolíky bude nutné působit především pastoračně.

Představitelé vysokého kléru, především pražský arcibiskup Arnošt Vojtěch Harrach, ale i olomoucký biskup František Dietrichštejn a jejich spolupracovníci, byli donuceni lavírovat mezi loajalitou vůči panovníkovi a dvorským kruhům na jedné straně, a mírnějšími postoji církevních kru-



hů na straně druhé. Zajména kardinál Harrach využíval při svých jednáních s císařským dvorem, ale i s papežskou kurií celé série spolupracovníků, z nichž je nutno jmenovat především kapucínské řeholníka a brilantního intelektuála Valeriána Magniho (1586–1661) nebo jeho spolubratra Basilia z Aire (1591–1665). Nuncius Carlo Caraffa pak často využíval služeb preláta olomoucké kapituly a později zvoleného olomouckého biskupa Jana Arnošta Platejse z Plattenštejna (†1637).

Smlouva o solné pokladně

Rozhodujícím okamžikem pro rekatolizaci českých zemí pak byl pobyt kardinála Harracha ve Vídni na přelomu let 1626 a 1627. Právě tam byly dohodnuty hrubé obrysy konkordátní smlouvy, která byla definitivně

uzavřena v roce 1630 a je známá jako „Smlouva o solné pokladně“. Císař se v ní zavázal dávat církevním institucím v Čechách (nikoli na Moravě) 15 krejcarů z každé bečky přivezené do Čech, a církev se ústy papeže Urbana VIII. zřekla nároků na původně církevní statky, které byly rozchváčeny již v období husitských válek i po jejich skončení. Takto získané prostředky byly ukládány do tzv. solné pokladny na pražském arcibiskupství. Byla pod dohledem Kongregace propagandy a měly z ní být podporovány farnosti, kláštery a nová biskupství. V tomto období však z původně plánovaných čtyř biskupství vznikla pouze dvě: litoměřické (1655) a královéhradecké (1664). Solná pokladna byla v činnosti až do roku 1782, kdy byla během josefínských reforem včleněna do náboženského fondu. Kongregace propagandy si částečně zachovala svůj vliv na dění v českých zemích. Její římský archiv je zatím jen málo probádaným zdrojem informací o náboženském dění v českých zemích v 17. a 18. století.

Na mnoha příkladech je možné ukázat, jak rozhodující slovo i v náboženských otázkách získává politická správa: např. neúspěch pokusu o svobodnou volbu olomouckého biskupa po smrti kardinála Dietrichštejna v roce 1636, kdy se kvůli opozici císařského dvora zvolený biskup Platejs nedočkal potvrzení papežem. Dalším poměrně známým příkladem je dlouhý (35letý) a zuřivý spor o to, zda nově konstituovaná Karlo-Ferdinandova univerzita v Praze bude spadat pod pravomoc arcibiskupa, nebo jezuitských představených, a o povahu existence arcibiskupského semináře, který skončil v výrazným omezením arcibiskupských práv v roce 1654.

Reálný průběh rekatolizace i nepříliš úspěšných snah o nezávislost církevních institucí v náboženské oblasti ukazuje, že již během prvních desetiletí po bělohorské bitvě je to státní moc, která má rozhodující slovo.

TOMÁŠ PARMA, historik

Zabavení majetku jako trest a ponížení

Pokračování ze str. II

Středoevropská společnost se tak stávala nadnárodní. Majitelé některých držav se během krátké doby změnili i několikrát.

S příchodem nových pánů, kteří byli nositeli katolické konfese, přinesly konfiskace pokatolictví poddaných žijících na jejich čerstvě nabytých panstvích.

Dotkla se éra pobělohorských konfiskací nějak i novodobých dějin?

Nám se může zdát, že jde o čtyři sta let starou historii. Ve skutečnosti takové fenomény, jako je stavovské povstání, Bílá hora a pobělohorské konfiskace, stály u zrodu ideálu moderního českého národa. Filozofové a historici, jako byli Tomáš Garrigue Masaryk nebo Jaroslav Goll, již na sklonku

devatenáctého století přišli s myšlenkou, že moderní českou společnost opřou o ideály Jednoty bratrské a Komenského. Rok vzniku Československého státu byl zároveň rokem výročí stavovského povstání, rok vydání první Československé ústavy byl rokem výročí Bílé hory. Masaryk svůj první projev po příjezdu z emigrace v parlamentu v roce 1918 zahájil právě citátem Komenského. Takzvané „odčinění

Bílé hory“ bylo dáno do vínku novému státu a někteří historikové například navrhovali, aby byly šlechtě nejen odňaty dosavadní výsady, ale také zabaveny majetky. Ty pak měly být rozděleny mezi potomky někdejších pobělohorských emigrantů. Téma porážky na Bílé hoře a pobělohorských konfiskací se stalo jedním ze základních stavebních kamenů českých dějepisných učebnic. JIŘÍ MACHÁNE

Pobělohorská rekatolizace diktovaná zákony

Plošná rekatolizace obyvatelstva v Čechách a na Moravě v prvních pobělohorských desetiletích měla zakotvení v tehdejší legislativě.

A to především formou patentů, nařízení vydávaných pro jednotlivé země buď přímo panovníkem, nebo jeho pověřenými zástupci.

První patent, který dramaticky zasáhl nekatolické prostředí, vydal zplnomocněný komisař Ferdinanda II. kníže Karel z Lichtenštejna 13. prosince 1621. Z Čech vyhostil utrakvistické i bratrské duchovní. I když se jednalo o náboženské opatření, patent ještě rekatolizaci nevyhlásil, skryl ji za politické motivy. Duchovní nebyli vyhnáni jako konfesní protivníci, nýbrž jako političtí provinilci, kteří svými kázáními bouřili lid proti zákonnému panovníkovi a podíleli se tak na vzniku stavovského povstání. Uvedený patent se netýkal luteránů, a to s ohledem na tehdejšího habsburského spojence, saského kurfiřta Jana Jiřího. Nicméně snaha vypudit i luteránský klérus byla tak silná, že uvedené ohledy po necelém roce padly a 25. října 1622 byli dalším patentem vypovězeni i ti to kněží.

Přijměte katolické vyznání!

Uvedená první legislativní opatření směřovala proti kléru a jejich cílem bylo odstranit duchovní vedení českých nekatolíků. Další kroky směřovaly proti věřícím. Již 17. září 1622 byli z Moravy vypovězeni novokřtěnci, ale hlavní rekatolizační nápor přišel až v roce 1624. Ferdinand II. vydal 29. března patent příkazujíc



Titulní strana Obnoveného práva a zřízení zemského.

Repro KT

Obnovené zřízení zemské

Dne 10. května 1627 vydal císař Ferdinand II. nový základní zákoník pro Čechy nazvaný Obnovené zřízení zemské a přesně o rok později vyšel stejně nazvaný dokument i pro Moravu. Šlo o normy, které upravovaly stavovské právo, a týkaly se tedy stavovské obce: šlechty, duchovenstva a královských měst. Zákoník právně ukončil dobu stavovské monarchie, kdy se panovník při vládě nad zemí a její správě musel dělit o moc se zástupci stavů. Uzákonil dědičné držení Čech a Moravy v habsburském rodě a obsahoval

další předpisy státního, soukromého i trestního práva a předepisoval soudní postupy. Legislativa se týkala i náboženského vyznání obyvatel země. Katolické vyznání se tedy stalo jediným povoleným náboženstvím v Čechách i na Moravě: ve Slezsku byla situace již delší dobu odlišná, podmínky pro nekatolíky byly v této zemi koruny české příznivější. V náboženské oblasti přinesl zásadní inovaci toleranční patent císaře Josefa II. z roku 1781, který vyhlásil toleranci pro některá nekatolická vyznání a umožnil jim legální existenci.

Tento problém stát vyřešil až v roce 1627. V květnu vydal Ferdinand II. nový zemský zákoník, Obnovené zřízení zemské pro Čechy (a o rok později pro Moravu). Katolické náboženství zde bylo vyhlášeno za jediné povolené křesťanské vyznání. Dne 31. července 1627 pak panovník vydal patent, jímž

ci, aby obyvatelé měst i venkova přijali katolické vyznání. Patent postihl především měšťany královských měst. Nemohl mít plošný dopad, protože se nevztahoval na šlechtu, která jediná mohla na svých panstvích vyvíjet skutečný rekatolizační tlak na poddané.

nařídil nekatolické šlechtě v Čechách konvertovat ke katolictví, nebo opustit zemi (pro Moravu bylo toto nařízení vydáno 9. března 1628). Poté došlo k velkému množství konverzí i k mohutné vlně odchodů do exilu, náboženské jednoty v českých zemích však ještě dosaženo nebylo.

Raně novověký stát si nedokázal vynutit okamžité a úplné dodržování svých nařízení. Připočteme-li k tomu nejistotu válečných let, poznamenanou vpády nepřátel, nemůžeme se divit, že ve 30. a 40. letech 17. století vycházely ve dvou- až tříletých intervalech patenty, které zakazovaly přítomnost nekatolíků v zemi. Z jejich četnosti je zřejmé, že zákazy měly ve válečných časech minimální účinek.

Vypudit navrátilce

Uvedené patenty směřovaly především proti exulantům, kteří se pod různými záminkami do země vraceli.

Mnozí navrátilci doufali, že situace na evropském bojišti se nakonec obrátí v neprospěch Habsburků. Tuto naději jim definitivně vzal v roce 1648 vestfálský mír, v němž byl na základě dohody mocností stanoven jako termín pro uspořádání náboženských poměrů v Evropě 1. leden 1624, tedy doba, kdy se již česká země nalézala pevně pod vládou Habsburků. Tím de facto došlo k mezinárodnímu uznání pobělohorské rekatolizace. Po uzavření míru vyšla série dalších rekatolizačních patentů, které v poklidných dobách již svůj úkol splnily. Čechy a Morava se staly katolickými zeměmi, i když zde vždy existovali tajní nekatolíci. Proti nim a jejich podpoře ze sousedních luteránských zemí se v první polovině 18. století rozpoutá další rekatolizační vlna.

JŘÍ MIKULEC, historik, který se zabývá českými dějinami 17. a 18. století, problematikou náboženského života, barokní zbožnosti a rekatolizace

Každodenní život s misionářem Bonaventurou

Jedním z katolických misionářů, který působil v českých zemích bezprostředně po bělohorské bitvě, byl kapucínský mnich Bonaventura z Kolína. Jeho zpráva, zasláná Kongregaci propagandy na sklonku roku 1623, nás podrobně seznamuje s jeho činností ve Fulneku, kde pobýval od března do července 1623.

Fulnek, známý tříletým pobytem Jana Amose Komenského v letech 1618–1621, byl jedním z center bratrského života a školství. Po odchodu Komenského i dalších bratří se ocitl na dva roky bez duchovní správy.

Není proto divu, že několikaměsíční pobyt zaníceného duchovního, byť katolíka, byl ve městě vnímán velmi pozitivně a že jeho pokojné misijní působení bez vojenského doprovodu a násilných donucovacích postupů mělo velký úspěch.

Zpráva zasláná do Říma chce samozřejmě vykreslit jeho činnost v co nejlepším světle. Jeho činnost začínala sérií postních kázání o utrpení Kristově, která vyvrcholila o Velkém pátku kázáním a večerním průvodem, během něhož se kapucín i někteří kon-

vertité veřejně bičovali. V následujících týdnech měl Bonaventura plně ruce práce s přijímáním konvertitů do církve a jejich zpovídáním, konal bohoslužby v bývalém bratrském sboru, zorganizoval městskou komunitu, která sama kontrolovala dodržování náboženských předpisů, propagoval typicky katolické pobožnosti. Fulnecká mládež dobrovolně vyhledávala nekatolické knihy a věnovala se jejich likvidaci: tak byla spálena i knihovna, kterou na radnici zanechal při svém odchodu sám Jan Amos Komenský.

Takové přijetí kapucínského misionáře je zakotveno v mentalitě raně novověkého člověka, pro něj je náboženství přirozenou a běžnou součástí nejenom života jednotlivce, ale i celé obce: k životu pospolitosti malého městečka na hranicích Moravy a Opavska patřily neodmyslitelně pravidelně konané náboženské obřady. Pokud tato součást života chyběla již více než dva roky, byli obyvatelé ochotni přijmout jakéhokoliv duchovního, bez ohledu na jeho konfesní příslušnost. TOMÁŠ PARMA, historik

Kdo byli příslušníci zapovězených konfesí?

Stát i římskokatolická církev si v padesátých letech 17. století pořídily soupis náboženské rozrůzněnosti obyvatel a systematicky se zaměřily na ty, kteří se dosud hlásili k některé z protestantských, ovšem již zapovězených konfesí.

V těchto letech o zbytky českých a moravských evangelíků pečovali zejména luterští duchovní, kteří za nimi docházeli především ze Saska a Horních Uher. Jedním z nich byl např. Kašpar Motěšický (narozen kolem roku 1640 v Těšíně, zemřel v roce 1689 v Žitavě), o kterém je doloženo, že svátostmi sloužil tajným protestantům i „v pražských sklepech“, a dokonce oddával.

Páter František Vendský popsal ve třicátých letech 17. století velmi podrobně a přesně tajné evangelictví i způsoby jeho fungování v jihomoravské Nosislavi (uvedené body jsou zároveň typické pro řadu dalších míst):

1. Bludaři v mé farnosti na mé četné zákazy nedbají a nato ještě nepřestávají v slepé nerozvážnosti pojídat masitá jídla ve dnech zakázaných.

2. Jakkoli se sluší navštěvovati horlivě chrám, nechtějí ještě tvrdošijněji, než kdyby byli svrchovaně zaměstnání nebo vázání právní příčinou.
5. Někteří ponejvíce v době, kdy by se mělo jíti do kostela, konají ve svých příbytcích soukromé schůzky, zpívají a káží si nebo čtou bludařská říkání.
6. Leckdy tajně poskytují pohostinství příchozím kazatelům, jak už se v některých případech tato hlíza provalila.
7. Minulého roku se někteří tajně v noci vydali do Uher ke kazatelům a kdo ví, zda v budoucnu nebudou cestu zvrácenosti opakovat.
11. Bludaři tu mají velmi mnoho knih, ze kterých se jako z troudu rozdmýchává jejich blud a zatvzelenost, a že by se jim měly bez odkladu odejmout.

Rekatolizaci 17. století ilustruje dobře také příběh z Vysočiny. 23. března 1679 se v Horních Vilémovicích objevil s vojenským doprovodem krajský hejtman, zástupci panství a třebečský děkan. Kamenický farář Václav Janotík, k jehož farnosti obec přináležela, se (raději) nedostavil. Čtyři hodiny sháněli vojáci místní, kteří se po spatření průvodu rozutekli do okolních lesů či pozavírali ve svých domech. Když se jim to konečně podařilo, přečetl hejtman nařízení, které obsahovalo následující pokyny: svěřit děti misionářům k vyučování v římskokatolickém náboženství; nedopouštět se násilí na misionářích, v případě potřeby si stěžovat u císařských úřa-



Připomínka jednoho z tajných bratřských oltářů v lesích na severu Čech.

Repro KT

dů; na přání zemské vlády se navrátit k římskému katolictví. Po přečtení byli obyvatelé dotázáni, zda přijímají misi. Ti jen nevrle a nesouhlasně kývali. Když hejtman s vojskem odjel, ukázalo se, že nikdo nechce misionáře přijmout do svého domu, byli tedy ubytováni v obecní pazderně, kde museli spát na slámě. Všichni Hornovilemovičtí se jich stranili jako malomocných. Na svátek Zvěstování Panně Marii přišel z Vilémovic do kostela jediný člověk. Misionáři proto nařídili rychtářovi svolat na odpoledne obyvatele k výuce katechismu. Jezuitská misie měla

být zakončena po roce slavnou mší, již se účastnil i třebečský hejtman a děkan. Tu však narušil tkadlec Eliáš, který vyběhl před slibem věrnosti z kostela, a za ním utekli ostatní. Odpoledne byl Eliáš odvezen do třebečského vězení a zároveň se odehrál druhý pokus o slib. Ten byl již úspěšný. V průběhu 18. stol. se na tomto i na dalších místech pravidelně ukazovalo, že navzdory vnějším projevům několik desítek tisíc obyvatel Čech a Moravy shora nařízenou podobu křesťanské víry vnitřně nepřijalo. ONDŘEJ MACEK, evangelický teolog

Třicetiletá válka a vestfálský mír

1618–1623: česko-falcká válka. Oficiálním začátkem třicetileté války bylo zahájení stavovského povstání v Čechách, po jehož porážce v roce 1620 se těžiště válečných událostí přesunulo do Porýní. Fridrich Falcký v této fázi přišel nejenom o českou královskou korunu, ale i o své rodové území ve Falci a funkci kurfiřta (volitele římského krále), která byla přenesena na vévodu Maxmiliána Bavorského. Léta 1623–1625 znamenala pro středoevropský prostor klid zbraní.

1625–1629: dánská válka. Další fáze třicetileté války byla zahájena vojenským vystoupením tzv. Haagské koalice (Anglie, Nizozemí, Dánsko a severoněmecké státy) proti Habsburkům. Vojska protihabsburské koalice byla vedena dánským králem Kristiánem IV., jejichž postup přes Moravu a Slezsko až do Uher zastavila defenzivní habsburská armáda, kterou financoval a vedl Albrecht z Valdštejna.

Ten si dokázal podrobit i některé země v Pobaltí (Meklenbursko, Pomořany, část Dánska) a v roce 1629 donutil dánského krále k podpisu tzv. lübeckého míru, jenž ukončil tuto část válečného konfliktu. V roce 1629 vydal Ferdinand II. tzv. restituční edikt, který rušil sekularizaci katolických držav v Německu před uzavřením augsburského míru v roce 1555.

1630–1635: švédská válka. Po odvolání příliš ambiciózního Valdštejna z čela katolické armády, které na nátlak Maxmiliána Bavorského provedl císař Ferdinand II., se do čela protihabsburského tábora postavil švédský král Gustav II. Adolf, kterého podporovala i katolická Francie. Po porážce císařského generála Tillyho v bitvě u Breitenfeldu v září 1631 vtrhla spojená švédská a saská armáda do Bavorska a do Čech, kde obsadila i Prahu. Do hry opět vstupuje jako velitel císařských vojsk Valdštejn, který Pra-

hu v květnu 1632 dobyl zpět. V bitvě u Lützen v listopadu 1632 padl i švédský král Gustav Adolf. Valdštejn následně operoval ve Slezsku a v Čechách, ale na sklonku roku 1633 byl opět zbaven velení a v únoru 1634 byl v Chebu zavražděn. Po porážce švédských vojsk v bitvě u Nördlingenu v září 1634 byl uzavřen mezi císařem a saským kurfiřtem tzv. pražský mír (květen 1635), jímž byly Sasko předány Horní a Dolní Lužice, původně součást zemí Koruny české.

1635–1648: švédsko-francouzská válka. Protihabsbursky zaměřená Francie, již dlouho podporující protestantská vojska finančně, se spojila se Švédskem a nizozemskými provinciemi k bojům proti španělským i rakouským Habsburkům. Boje v roce 1642 zasáhly i Slezsko a Moravu, jejíž část byla švédskými vojsky pod vedením Lennarta Torstenssona obsazena po celý zbytek války, až do roku 1650.

Vestfálský mír uzavřený po dlouhém jednání v městech Osnabrück a Münster v říjnu 1648 znamenal nejen ukončení bojů, ale také posílení tendencí k absolutismu a definitivní potvrzení náboženského rozdělení Evropy.

„Spatříš mnohdy na opuštěném místě třetí bránu, sloup, ohromné trosky veliké budovy. To je vše, co zbyvá ze zámku, který se tu vypínal. Jinde strmí osamělá věž, jediný to zbytek vesnice či tvrze, jež pohltily plameny. Nebylo by možná uvést města, ba ani hradu, který by nebyl vypálen.“ Tak o stavu země mluví pár let po skončení války jezuitský intelektuál Bohuslav Balbín. Německo i české země přišly zhruba o třetinu obyvatelstva, populační rozvoj se zastavil vinou válečných událostí, hladomoru i epidemií moru, tyfu, syfilidy nebo úplavice. Šlo o jeden z největších válečných konfliktů v evropských dějinách.

TOMÁŠ PARMA, historik

Barokní kultura je nadkonfesní



Historik
umění JAN
ROYT,
katolík,
který má

za manželku husitskou farářku, tvrdí, že barokní kultura je nadkonfesní. Zdůrazňuje, že barokním projevem je jak Škréta, tak Brandl, ale i duchovní zpěvy či úvahy Jana Amose Komenského.

Jak se zrodil barok?

Kořeny vzniku barokní kultury jako životního názoru a stylu sahají až k tridentskému koncilu v 16. století. Ano, byla to i určitá reakce na reformaci, ale když hovoříme o baroku, barokní kultuře, tak je to nadřazeno konfesím. Není to styl protireformace, není to styl, který si vymyslela katolická církev, aby oblbla hloupý lid a bojovala proti protestantům. Naopak barokní kultura je v různých zemích součás-

tí více křesťanských tradic. Mám rád charakteristiku baroka Zdeňka Kalisty, že je poznáním Boha skrze tento svět. Zahrnuje totiž i krajinu, což je specifický rys barokní kultury. Krajina, která je produchovnílá, lemovaná stromoradiemi při cestách ke kaplím, poutním kostelům a místům. Neznal to středověk ani renesance, říkáme tomu barokní urbanismus, duchovní ekologie.

Krajina je kultivovaná, je Božím stvořením. Když se diskutuje o tom, jak katolická církev barokem oblbovala lidi, tak vždycky říkám: oblbovala lidi krásou. Lidé ve farnostech zakládali například bratrstva určená k produkování hudby. Každá větší farní komunita byla schopna provést mši, protože tu měli nástroje, zpěváky a čas zkoušet. Vidím v tom nesmírnou kultivaci. Barokní styl byl zároveň prostředek pastorače, vedl k povznesení ducha a duše.

Byla barokní kultura nějak vlastní i reformaci?

Ta je velice rozdělena ve vztahu vůči výtvarnému umění. Například luteránské sbory jsou plně uměleckých děl, třeba v severních Čechách Krásné Březno, kde měli nádherné varhany. Luteráni si totiž velmi potrpěli na varhany. V jejich kostelích byl oltář v centru, nad oltářem kazatelna a nad ní pak varhany. K vidění je to



Barokní evangelický kostel v Bludovicích. Snímek Wikipedie.cz

například ve Frauenkirche v Drážďanech. Také luterské křtitelnice jsou daleko zdobnější než katolické. Stejně tak oltáře zdobí starozákonní a novozákonní náměty. U nás jsou takovým dokladem luterské sbory ve Slezsku. V Uhrách a na Slovensku pak kongregační kostely, které jsou dřevěné, neuvěřitelně zdobné – ornamentika a styl jsou barokní.

Můžete uvést příklad, jak na tom byly se vztahem k baroku jiné denominace v Evropě?

Například v Nizozemsku nesměl být v kalvínském nebo reformovaném kostele žádný obraz. Tak měli obrazy s náboženskou tematikou v domácnostech. Rembrandt například nikdy nevytvořil žádné kostelní plátno, jeho náboženské výjevy našly cestu jen do nizozemských domácností. Výtvarné umění v barokním stylu tam vznikalo také jako ta známá zátiší a reprezentativní portréty.

Co pro nás barok znamená dnes? Jak mu rozumí dnešní člověk?

Barok máme spjatý s exaltací a s ostrými protiklady. Není divu, byla to dramatická doba. U nás zuřila třicetiletá válka a člověk hledal hlubinu bezpečnosti, slovy Komenského – potřeboval pozdvihnout. Věřím, že také po covidu nastane taková doba – jako byla ostatně vždy po morových epidemiích. Člověk potřebuje pohládit a povznést. A tohle barokní kultura dovedla dobře: otevřít nebesa a přiblížit je zemi. A to pro všechny smysly. Když stojím v barokním kostele, zaujatý je tím prostředím nejen zrak v kráse architektury, obrazech, ale i čich ve vůni kadidla či sluch v hudbě. Není divu, že vzniká i tzv. lidový barok, který je hodně pozdní a trvá až do 19. století. JIŘÍ MACHÁNE

Architekt baroka, který využíval tvary gotiky

Jan Blažej Santini-Aichel (1677–1723) je považován za jednoho z nejvýznamnějších architektů, činných v minulosti na českém území.

Pocházel z pražské kamenické rodiny; fyzické postižení mu bránilo, aby se věnoval řemeslu svého otce a bratra. Vyučil se malířem a celý svůj nedlouhý život se věnoval projektování sakrálních i světských staveb. V mládí jej pravděpodobně ovlivnil v Praze usedlý burgundský architekt Jean-Baptiste Mathey. Snad na jeho popud procestoval Santini Itálii, kam se zřejmě ještě jednou vrátil kolem roku 1712. Výrazně na něj působili zejména Borromini a Guarini, jejichž podněty Santini propojil s impulzy domácího gotického stavitelství. Zrodila se tak stylová poloha známá jako gotizující baroko. Santiniho stavby vyní-



Vrchol Santiniho tvorby – kostel sv. Jana Nepomuckého na Zelené Hoře. Snímek kr-vysocina.cz

kají originalitou řešení a expresivním účinkem postaveným na kontrastech jednotlivých článků i hmotových cel-

ků budov. Důležitou roli zde hraje symbolika. Poprvé využil Santini gotických elementů ke konstrukci chrá-

mové architektury při rekonstrukci opatské baziliky v Sedleci. Pro cisterciáky pracoval ve Žďáru nad Sázavou a v Plasech. Jeho dílo se vyznačuje komplexností: vedle klášterních chrámů a konventů Santini navrhoval také účelové stavby (grangie, hostince, hřbitovy) a vesnické kostely či kaple (Mladotice), rezidence a poutní svatyně (Mariánská Týnice, Křtiny).

Po roce 1712 vznikly zámecký kostel v Rychnově nad Kněžnou s dynamicky zvlhnutým průčelím, a především velkolepá bazilika v benediktinském klášteře v Kladru, suverénně přizpůsobující gotické tvarosloví potřebám barokně konstruovaného prostoru. Vrchol Santiniho tvorby představuje kostel sv. Jana Nepomuckého na Zelené Hoře (1719/22), u něhož se složitý symbolický obsah snoubí s dokonalostí formy. Vynalézavostí vynikají i Santiniho projekty pražských paláců Morzinského a Kolowratského, a především dispoziční řešení zámku Karlova Koruna u Chlumce nad Cidlinou.

VÍT VLNAS, historik umění

Koho a jak postihl pobělohorský exil

Co se nabízelo nekatolíkům v nové politicko-společenské situaci v Čechách a na Moravě po porážce stavovského povstání? Zásadní omezení náboženské svobody je vedlo k odchodu do exilu.

Přestože větší skupiny obyvatel opouštěly zemi vždy po vyhlášení příslušných panovnických mandátů, zejména na přelomu první a druhé čtvrtiny 17. století, v zásadě šlo o dlouhodobě probíhající jev, který neustal ani v závěru následujícího století.

Bez prostředků v cizím prostředí

Hledajícím nový domov ztěžovala situací nejistá existence. Mnozí odcházeli téměř „s prázdnou kapsou“, respektive nedostali za svůj nemovitý majetek, který prodávali, adekvátní hodnotu. V důsledku války a úpadku ekonomiky se znehodnotila nejen měna, ale statky ztrácely vlivem převisu nabídky na ceně. Těžkosti měli exulanti v novém prostředí také proto, že se museli přizpůsobit jazyku, ale i konfesi. Téměř ukázkovým příkladem je Sasko, kde se snadno asimilovali německojazyční lu-



Pomník „Exulanté na útěku“ nedávno odhalený v saském Johanngeorgenstadtu upomíná na náboženský exil z Čech v 17. století. Snímek Wikipedie.cz

teráni. Ovšem utrakvisté českého jazyka naráželi na problémy. Byly jim sice nejprve v Pirně a v polovině 17. století i v Drážďanech povoleny bohoslužby s vlastním kazatelem, ale ten nesměl křtít ani vykonávat pohřby. Navíc byl pod přísným dohledem luterských církevních institucí, které důsledně dbaly o to, aby nic nenarušovalo luterskou konfesní hegemonii a nově přichozí, hlásící se k České konfesi, u nich budili podezření.

Exulanti mohli svoje představy o zbožnosti uskutečňovat jen v mantinelech luterské ortodoxie. Ti, kterým byly příliš těsné, se museli stěho-

vat dále. Že nešlo o ojedinělé případy, je zjevné z vysokého počtu exulantů, kteří touto zemí, jež v podstatě vůbec nebyla nábožensky tolerantní, pouze prošli. Zajímavým fenoménem jsou obce na německé straně česko-saské hranice, kde se usazovali luteráni z českých příhraničních oblastí. Odtud to neměli daleko ke svým příbuzným do Čech a snáze mohli vyřizovat své majetkové záležitosti.

Ještě před polovinou 17. století vzniklo několik center, která sloužila jako záchytná místa pro další skupiny exulantů a jejich komunita tam sou-

časné tvořila nezanedbatelnou část obyvatel. K nejvýznamnějším patřila hornolužická Žitava, kde se vytvořil velký český exilový sbor s vlastním farářem a kam tajní nekatolíci z Čech příležitostně dojížděli na bohoslužby. Jednota bratrská měla taková centra v polském Lešně a ve slovenské Skalici. Další sbory exulantů časem vznikly na různých místech ve Slezsku, které v 18. století ovládl pruský panovník a zval tam další pronásledované pro víru.

Exil z českých zemí nebyl ojedinělý jev

Exilové komunity měly velký význam i pro tajné nekatolíky v Čechách a na Moravě, jako místa, odkud byla distribuována zakázaná literatura. Sehrály stěžejní roli při udržení kontinuity v používání překladu Bible kralické, která byla od počátku 18. století na různých místech opět tištěna a šířena nejen do Čech a na Moravu, ale také na území dnešního Slovenska, kde se její čeština stala liturgickým jazykem slovenských evangelíků.

Exil z českých zemí nebyl v raném novověku ojedinělým zjevem. Podobný osud postihl nekatolíky v rakouských zemích, na některých teritoriích Říše římské národa německého, ve Francii a v závěru 17. století také v Uhrách. Migrace obyvatel z náboženských důvodů je ostatně součástí celých lidských dějin.

JIŘÍ JUST,
historik

Splnila komise svůj úkol?

Tyto pracovní listy jsou jedním z posledních výstupů Ekumenické komise pro české církevní dějiny 17. století.

Pracovat začala 28. června 2017 z rozhodnutí Ekumenické rady církví, vedené Danielem Ženatým, a České biskupské konference, kterou tehdy řídil kardinál Dominik Duka. Komise měla za úkol důkladně v duchu ekumenického porozumění prozkoumat období církevních reforem a nábožensko-politických střetů na území naší země v raném novověku. Impulsem k práci komise byla čtyřsetletá výročí dramatických událostí, jakými bylo stavovské povstání zahájené defenestrací v roce 1618, panování zim-

ního krále Fridricha Falckého v letech 1619–1620, bitva na Bílé hoře v roce 1620, poprava stavovských předáků v červnu 1621 a následující směřování země spojené s Obnoveným zřízením zemským v roce 1627 a rekatolizací, která se protáhla dlouho do 18. století.

Členy komise se stali z ČBK kardinál Dominik Duka, Tomáš Parma a P. Stanislav Příbyl, částečně s námi spolupracoval v jistém období i P. Tomáš Petráček. Za ERC pracovali v komisi Daniel Ženatý, Jiří Just, Ota Halama a Petr Jan Vinš. Komise se scházela v prvních letech prezenčně několikrát do roka, pandemie nás později donutila k on-line práci.

Výstupy práce komise byly jednak Pracovní listy, které vycházely současně v Katolickém týdeníku jako příloha a jako volná tiskovina, která byla distribuována do církví sdružených v ERC, dále odborné aktivity, jako ko-

lokvia a publikace článků k jednotlivým tématům. A v neposlední řadě i významný podíl na připomínkách výše zmiňovaných historických událostí. V listopadu 2020 jsme si připomněli společnou bohoslužbou na bělohorské pláni a odhalením kříže smíření v Aleji exulantů 400 let od bitvy sice krátké, pro směřování naší země však zásadní. 21. června 2021 Komise zorganizovala ekumenickou připomínku a společnou modlitbu na Staroměstském náměstí, na místě, kde v roce 1621 vyhaslo sedmadvacet životů zástupců stavovské opozice při hrůzném divadle popravy.

Práce Komise tímto pracovním listem ještě nekončí, máme v plánu uspořádat na závěr naší činnosti vědeckou konferenci, kde bychom shrnuli ekumenicky laděné pohledy na minulost naší země, která rozdělovala nejen jednotlivé konfese mezi sebou, ale byla také neuralgickým bo-

dem pohledu společnosti na církev a křesťanství.

Rád bych v této chvíli poděkoval všem členům komise za jejich práci, sekretářce komise Ireně Tejkalové potom za její neúnavnou organizační činnost. Témata jsme zdaleka nevyčerpali a nevyřešili vše, co by si pozornost zasloužilo, ale myslím, že můžeme konstatovat, že práce komise přispěla k ekumenickému porozumění v otázkách pohledů na naše novověké náboženské dějiny. V neposlední řadě jsme vyslali do společnosti signál, že jsme schopni pracovat spolu a usilovat o společné chápání naší minulosti, které může být dobrým východiskem pro společné prožívání budoucnosti.

P. STANISLAV
PŘÍBYL,
generální
sekretář ČBK



Jan Amos Komenský – exulant i raný ekumenik

Nadějněmu českobratrskému knězi, učiteli a intelektuálovi Komenskému zkřížily cestu pobělohorské represálie. Rázem se stal psancem, kterému nakonec nezbylo, než aby se v roce 1628 uchýlil do polského Lešna.

Nešlo jen o ztrátu vlasti, ale i o zmaření všech jeho plánů na povznesení vlastního národa skrze vzdělání a život podle křesťanských zásad. Místo toho třicet let zuřila brutální válka a Komenskému, který zaujal místo ve vedení Jednoty bratrské, přibyla další starost o rozptýlené ovce této pozoruhodné české církve. Část bratří zůstala doma – z vlastní vůle nebo z nemožnosti svobodné volby – a čelila katolizačnímu tlaku podobně jako ostatní evangelíci. Jiní volili exil.

Komenský vyvíjel i diplomatické aktivity – šlo většinou o jeho vlastní iniciativu schválenou staršími Jednoty. Byl tedy spíše neformálním vůdcem českého exilu a nebyl jediným.

Jan Amos se těšil respektu zásluhou rostoucí učenecké proslulosti, především po vydání skvělé jazykové učebnice, která byla současně encyklopedií – *Januy linguarum* (poprvé v Lešně roku 1631). Mezi evropskými intelektuály, kteří byli v intenzivním osobním nebo korespondenčním či publikačním styku bez rozdílu vyznání, si vydobyl respekt i svými pansofickými úvahami (pansofie – všemoudrost či vševěda). Během svého dlouhého života podnikl řadu iniciativ s cílem návratu do vlasti. Někdy se tato možnost jevila jako reálná, zvláště v roce 1631 po obsazení Prahy saskými vojsky, ov-

šem po roce 1648, kdy byl uzavřen vestfálský mír, se jednalo už jen o plané naděje. Změnila se i situace ve vlasti, zdecimované obyvatelstvo, ačkoliv v mnoha případech nucenou konfesi ještě nepřijalo, toužilo především po míru. Švédové, kterým Komenský dlouho věřil jako rozhodující síle schopné porazit habsbursko-katolické síly, nebyli vnímáni jako osvoboditelé, jak ukazují statečné obrany Brna v roce 1645 nebo Prahy roku 1648.

Jednota v rozmanitosti

Povoláním se cítil být teologem. Prosažoval představu jednotného křesťanstva jakožto průlomu do nadcházejícího Kristova království. Právý křesťan se nevyznačuje na prvním místě příslušností k nějaké konfesi, ale následováním Krista: „*Církev jest zástup lidí vybraných z světa, kteříž slovem a Duchem Božím osvíceni jsou, a tak Pána Boha svého právě znajíce a jemu podle vyměření jeho vůle příjemně sloužíce, k věčnému s Kristem v nebi bydlení a kralování se připravují.*“ Komenskému velmi záleželo na jednotě křesťanů, která nemusí být institucionální, stačí mu jednomyslnost v čistém učení a správném životě. Pokud jde o konkrétní podobu církvi, ponechává značnou volnost. Za příklad jednoty v rozmanitosti bere katolíky: „*Nebo zdaž pak jednota církve na jednom prostě řádu stojí? I však Římská církev množství řehol májic, předce jedna zůstává pro jednu hlavu, papeže, a nebudeme my evangelíci moci sebe v nějakém také rozdíle trpěti, májice jedinou také svou hlavu, Krista?*“

Individuální poznání víry

Pravým náboženstvím a pravou církví je církev Kristova, ta je jedinou a všeobecnou v tom smyslu, že byla Kristem zřízena pro celé lidstvo. Jejimi členy jsou lidé, kteří přijímají celou a správně pochopenou pravdu od Boha – zjevenou v Písmu, jinak jsou kacíři. Přestože je stupeň zkaženosti



Obraz Jan Amos Komenský se loučí s Karlem Starším ze Žerotína. Repro KT

křesťanů nestejný a někteří propadli bludům, nikoho nevyčleňuje. Komenský respektuje, že církev je božského původu, je založena Kristem a je jeho tělem, netvrdí to ovšem o jakémkoliv z konfesi. Partikulární společenství může i zaniknout, církev nikoli.

Komenský navzdory tradici svého společenství, kladoucí důraz na sborovost života, vkládá velkou důvěru do jednotlivce a v jeho individuální poznání z víry. Jak ukazuje ve svých dílech, je pro něj stav církve důkazem, že rozhodující autorita jí nemůže příslušet a sama může podlehnout bludu. Může mu propadnout snáze než jedinec, protože církevní společenství se nesnadno odpoutává od světské zkaženosti a propadá neshodám. Úpadek je dílem ďábla a hříchu, který je důsledkem lidského odcizení Bohu, historie rozdělení a úpadku církve ukazuje, jak ďábelské svody pozvolna nahlodávaly víru i mravy církve.

Církev katolická se podle něj v průběhu času změnila téměř k pravému opaku toho, co chtěl Kristus. Ochabla láska, křesťané se obracejí od podstatného k nepodstatnému, škodlivému. Tak se zrodilo i množství sekt a konfesi, které jsou bludným labyrintem. Jak nalézt vysvobození? Pokusů o reformu církve bylo mnoho, ale podle Komenského žádný univerzální, vedoucí ke skutečné obnově. Pokusil se o to několikrát papež, ale ani snaha reformátorů nevedla k obecné nápravě, Hus se pokusil napravit světskou vládu, Luther učení o ospravedlnění, Kalvín článek o večerí Páně a pověrečné obřady. Proto Komenský očekává univerzální reformaci skrze obecný koncil. Začátek obrody musí být u vě-

cí podstatných, neboť reformovat jen obřady či vnější věci je tolik, jako odívat nemocného krásným šatem, potřebuje-li důkladné léčení. Musí se tedy začínat vštěpováním víry, lásky a naděje do lidských srdcí a všichni ve spolek i každý zvlášť se musíme snažit, abychom se napravili k obrazu toho, jenž obnovil všechno, a opravdově toužili, aby naše víra, láska a naděje byla plná, spořádaná a jasně pravdivá.

Mystické pojetí víry

Je vidět, že Komenskému jde především o mravní rozměr a křesťanskou praxi v duchu evangelia. Do poslední chvíle svého života pečoval jako pastýř o Jednotu bratrskou. Zároveň se však stále více klonil k mystickému pojetí víry, ve kterém instituce ztrácejí na významu. Ukazuje to i jeho přátelství s francouzsko-vlámskou mystičkou Antoinetou Bourignonovou (1616–1680) katolického původu. Zdůrazňovala péči o potřebné a odmítala všechny církve, podle ní nakažené světským duchem. Její díla skončila na indexu zakázaných knih.

Komenského život a dílo ukazuje jinou tvář mezikonfesionálních vztahů, než jsme zvyklí pojímat v kontextu násilné katolizace v jeho vlasti. Komenský nebyl sice ekumenik v dnešním slova smyslu, spíše byl mužem chovajícím naději v očistu církve, která je jen jedna. Přestože byl jednou z mnoha obětí mocensko-politických a náboženských svárů 17. století a jeho aktivity jakožto přední osobnosti exilu nevedly ke kýženému cíli, zanechal po sobě inspirativní dílo pro další pokusy o smíření církvi. PETR ZEMEK, kmeniolog

Ekumenická komise pro církevní dějiny 17. století

Ekumenická rada církvi a Česka biskupská konference společně ustavily Ekumenickou komisi pro české církevní dějiny 17. století, která svou prací přispívá k pochopení a reflexi tohoto obtížného období naší minulosti. Je složena z odborníků i ze zástupců církvi, aby mohla zohledňovat jak vědecko-historický pohled na minulost, tak živou zkušenost, jak je dnes v církvích prožívána. Dosud proběhla kolokvia o exilu (2018) a posvátném obrazu a obrazoborectví (2019). Jedním z výstupů jsou pracovní listy pro široké publikum, církevní i necírkevní, školy i farnosti. Dosud vyšly tyto ekumenické pracovní listy: Na prahu třicetileté války; Náboženský exil; Bílá hora; 400 let od staroměstských poprav. Všechny je možné zdarma stáhnout nebo objednat na níže uvedených kontaktech.

Práce Ekumenické komise pro české církevní dějiny 17. století se uskutečňuje za finanční podpory Ministerstva kultury ČR.

E-mail: komise17st@gmail.com, www.ekumenickarada.cz/17stoleti